

Asia: VN/4063/2021

## **Arviomuistio avioliittoon pakottamisen rangaistavuudesta**

### Lausunnonantajan lausunto

#### **Voitte kirjoittaa lausuntonne alla olevaan tekstikenttään**

Naisjärjestöjen Keskusliitto kiittää mahdollisuudesta lausua arviomuistiosta avioliittoon pakottamisen rangaistavuudesta. Arviomuistio esittää rangaistussäätelyn osalta neljä vaihtoehtoa, joista Naisjärjestöjen Keskusliitto pitää ensisijaisena erillisen rangaistussäännöksen säätämistä avioliittoon pakottamisesta. Mikäli tämä ei ole mahdollista, liitto näkee myös rikoslain ihmiskauppaa koskevan säännöksen täsmentämisen maininnalla pakkoavioliitosta parannuksena nykytilaan.

#### Yleistä pakkoavioliittojen rangaistavuudesta

Pakkoavioliitot ovat naisiin kohdistuvaa väkivaltaa ja ihmisoikeusrikkomus. Avioliittoon pakottaminen itsessään on määritelty ihmisoikeusloukkaukseksi useissa kansainvälisissä instrumenteissa, ja se loukkaa useita oikeudellisesti turvattuja oikeushyviä, kuten itsemääräämisoikeutta ja seksuaalista koskemattomuutta. Naisiin kohdistuvan ja perheväkivallan vastainen Istanbulin sopimus lukee avioliittoon pakottamisen naisiin kohdistuvan väkivallan muodoksi. Sopimus edellyttää sopimusvaltioita varmistamaan, että aikuisen tai lapsen tahallinen pakottaminen avioliittoon taikka tahallinen houkuttelemineen ulkomaille tarkoituksena pakottaa hänet avioliittoon säädetään rangaistavaksi. Pakkoavioliitto loukkaa myös yksityiselämän suojaa. Voimassa olevan lain mukaan avioliittoon pakottaminen on Suomessa rangaistavaa ihmiskauppana, törkeänä ihmiskauppana tai pakottamisena.

Istanbulin sopimus määrittelee valtioille huolellisuusvelvoitteen, jonka mukaisesti sopimusosapuolien on lainsäädännöllisillä ja muilla toimenpiteillä ehkäistävä naisiin kohdistuvaa väkivaltaa sekä tutkittava ja rangaistava tällaiset teot. Valtioilla on velvollisuus suojella toimivaltansa piirissä olevia henkilöitä muiden yksityishenkilöiden heihin kohdistamalta väkivallalta. Velvoitteen täyttäminen edellyttää valtiolta positiivisia toimia väkivallaltaan, mukaan lukien pakkoavioliittoihin, puuttumiseksi. Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän mukaan pakkoavioliiton uhriksi joutuneet ovat aiempaa näkyvämpi osa järjestelmän piiriin otetuista, joista vuonna 2020 pakkoavioliittoon

joutuneita arvioitiin olleen 45 henkilöä. Näistä noin puolessa tapauksista oli kytköksiä Suomeen. Tiedossa ei kuitenkaan ole yhtään tapausta, jossa olisi annettu tuomio avioliittoon pakottamisesta. Tämä osoittaa, että nykyinen lainsäädäntömme ei riitä takaamaan pakkoavioliiton uhrien oikeusturvaa, mikä osoittaa selvästi voimassa olevan lainsäädännön muutostarpeen.

#### Arviomuistion esittämät sääntelyvaihtoehdot

Arviomuistio esittää rangaistussääntelyn osalta neljä vaihtoehtoa, joista Naisjärjestöjen Keskusliitto pitää ensisijaisena erillisen rangaistussäännöksen säätämästä avioliittoon pakottamisesta. Mikäli tämä ei ole mahdollista, liitto näkee myös rikoslain ihmiskauppaa koskevan säännöksen täsmentämisen siten, että pakkoavioliitto tulee erikseen mainituksi, parannuksena nykytilaan. Molemmat tekisivät pakkoavioliittojen rangaistavuuden näkyväksi rikoslaissa ja mahdollistaisivat ilmiön kuvaamisen ja tunnusmerkistön tarkentamisen hallituksen esityksen perusteluissa. Tuntematon tulevaisuus -selvityksen mukaan aineistosta heijastuu viranomaisten epätietoisuus siitä, millaisesta toiminnasta täytyy olla kyse, jotta pakkoavioliitto voisi olla ihmiskauppaa. Rangaistavaksi tarkoitetun toiminnan selventäminen lainsäädäntöprosessissa on välttämätöntä sekä uhrien oikeussuojan että viranomaisten toimintaedellytysten kannalta.

Naisjärjestöjen Keskusliitto on pitkään tuonut esille, että nykyinen tilanne, jossa pakkoavioliittoihin sovelletaan rikoslain ihmiskauppa- ja pakottamispykälää, joissa kummassakaan ei ole erillistä mainintaa pakkoavioliitoista, ei tunnista kaikkia avioliittoon pakottamisen tilanteita ja prosesseja. Tämän vuoksi liitto näkee erilliskriminalisaation välttämättömäksi. Erillisen rangaistussäännöksen säätäminen avioliittoon pakottamisesta sekä ulkomaille pakkoavioliittotarkoituksessa houkuttelemisesta mahdollistaisi sen, että säännöksen voisi muotoilla nimenomaan pakkoavioliittoja ilmiönä silmällä pitäen. Oikeuskirjallisuudessa sekä ihmiskauppa- että pakottamispykälää on kritisoitu siitä, että kumpikaan ei täysin sovellu pakkoavioliiton ja sen eri muotojen kriminalisointiin.

Istanbulin sopimuksen toimeenpanoa valvova GREVIO on huomauttanut Suomelle, että ihmiskauppa rikosnimikkeenä ei kata kaikkia pakkoavioliiton muotoja, ja kehottanut voimakkaasti erilliskriminalisoimaan pakkoavioliitot. GREVION mukaan osapuolten velvollisuus luoda lainsäädäntö, joka varmistaa pakkoavioliittojen tehokkaan puuttumisen ja syytteenpanon, ei näytä toteutuvan Suomessa. Kehotuksen sanamuoto on toiseksi kiireellisintä tasoa, eli vahva viesti muutoksen tarpeesta. Arviomuistion mukaan GREVION lausumilla ei voida laajentaa yleissopimukseen sisältyviä velvoitteita. Vaikka GREVION suositukset eivät ole oikeudellisesti velvoittavia, ne edustavat parhaiden kansainvälisten asiantuntijoiden näkemystä Istanbulin sopimuksen sitovien velvoitteiden asianmukaisesta toimeenpanosta ja on tärkeää huomioida täysimääräisesti varmistaaksemme Suomen lainsäädännön ihmisoikeusperustaisuuden ja tehokkaan puuttumisen naisiin kohdistuvaan ja lähisuhdeväkivaltaan.

Rikoslain yhtenä tärkeänä funktiona pidetään yleisestäävyttä. Laki erittelee moitittavan käyttäytymisen, mistä ihmisten odotetaan pidättäytyvän. Jotta yleisestäävyys toteutuisi, rangaistavan

teon on käytävä riittävän selvästi ilmi laista. Laillisuusperiaatteeseen kuuluva täsmällisyysvaatimus puolestaan edellyttää, että rikoksen tunnusmerkistö on riittävän täsmällinen siten, että teon tai laiminlyönnin rangaistavuus on ennakoitavissa sanamuodon perusteella. Käytännön tasolla erilliskriminalisointi voisi helpottaa pakkoavioliittoilmiöön puuttumista, sillä selkeä lainsäädäntö poistaisi tulkinnallista epävarmuutta lainsäädännön toimeenpanossa. Nämä seikat puoltavat erillissäätelyä, sillä nykyisellään pakkoavioliittojen rangaistavuus ei tule esille sen enempää lain sanamuodoista kuin oikeuskäytännöstäkään. Avioliittoon pakottaminen onkin kriminalisoitu erikseen useissa muissa EU- ja Pohjoismaissa.

Erilliskriminalisointia puoltaa myös se, että ihmiskauppapykälän tunnusmerkistö on haastava myös niille viranomaisille, jotka ovat tutkineet ihmiskauppatapauksia. Venla Rothin väitöstutkimuksen mukaan ihmiskauppa on määritelty laajasti ja monitulkintaisesti, mutta sääntelyn soveltaminen ja tulkinta on toisaalta suppeaa, minkä johdosta suurin osa ihmiskaupan uhreista jää Suomessa tunnistamatta. Ihmisoikeusliiton Kunniakäsitykset ja väkivalta -selvityksessä viitataan tapaukseen, jossa syyttäjä on lopettanut tutkinnan perustellen sitä sillä, että vaikka uhri olisi painostettu naimisiin, ei ihmiskaupan tunnusmerkistö todennäköisesti täyty. Noora Halmeenlaakson Pakkoavioliittojen torjunta -opinnäytetyön (2018) mukaan suurimmat lainsäädännölliset esteet pakkoavioliittojen esitutkinnassa liittyvät syyteoikeuteen sekä siihen, että yritystä tai valmistelua ei ole kriminalisoitu. Tämä viittaa siihen, että tapaukset päätyvät tutkitaan ihmiskaupan sijaan muilla rikosnimikkeillä, jotka eivät täytä kaikkia Istanbulin sopimuksen vaatimuksia.

Erilliskriminalisointi mahdollistaisi pakkoavioliittoihin liittyvien erityiskysymysten ottamisen paremmin huomioon kuin on mahdollista monenlaisia tekoja kattavissa yleisemmissä säännöksissä. Tämä voisi edesauttaa tapausten etenemistä rikosprosessissa. Olennaisia kysymyksiä ovat pakottamisen yhteisöllinen luonne ja se, miten pakottamisen kohteena oleminen sääntelyn yhteydessä ymmärretään; miten kriminalisointi huomioi muut kuin muodollisesti solmitut avioliitot; sekä tunnusmerkistön ulottuminen tilanteisiin, joissa alun perin vapaaehtoisesti solmitusta avioliitosta ei pääse pois. Istanbulin sopimuksen selitysmuistiossa täsmennetään, että pakottamisella tarkoitetaan fyysistä tai psykologista voimankäyttöä, jossa käytetään pakottamista, pakkoa tai uhkaamista.(1)

Tunnusmerkistön muotoilussa tulisi huomioida se, että uhkaus ja pakottaminen voi yhteisöllisessä kontekstissa olla paljon muutakin kuin fyysistä pakottamista. Tuuli Hongin (Kohtaako lainsäädäntö pakkoavioliiton uhrin? 2020) mukaan keinot voivat olla hienovaraisia ja huomaamattomia. Tällainen sosiaalisen säännösten asettama pakko voi yhteisön määrittelemän moraalikoodin sisäistäneelle uhrille tarkoittaa samaa kuin rikoslaissa määriteltyt pakkotilanteet. Näin ollen yhteisön kontrollin lisäksi ilmenee myös itsekontrollia, ja nämä molemmat rajoittavat yksilön toimintamahdollisuuksia. Tekojen abstraktiuden vuoksi uhrin, tutkintaa suorittavan poliisin tai syyttäjän on kuitenkin vaikeaa ellei mahdotonta osoittaa rikostunnusmerkistön täytyneen.

Kokemuksiin pakon ja suostumuksen välisestä punninnasta sekoittuu sosiaalisen paineen lisäksi myös useita muita tekijöitä, kuten sosiaaliluokka, koulutus ja työhistoria. Pakkoa arvioitaessa on siis oltava tietoinen erilaisten epätasa-arvoa ilmentävien muuttujien risteämisestä.

Ihmiskauppapykälässä yhtenä mahdollisena tekotapana mainittu toisen riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttäminen taikka toisen painostaminen voisi mahdollistaa tämän huomioimisen. Tunnusmerkistö voitaisiinkin muotoilla ihmiskauppapykälää mukaillen huomioimaan pakottamisen lisäksi henkilön painostaminen tai tämän riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttäminen. Tunnusmerkistön tulisi ottaa huomioon, että yhteisöllisessä toiminnassa pakottajia voi olla useita. Itävallassa pakkoavioliittopykälä mainitsee erikseen uhkauksen katkaista tai lopettaa perhesuhteet avioliittoon pakottamisen keinona. Ruotsissa tehdyn selvityksen mukaan avioliittoon pakottamiseen liittyy näyttöongelmia erityisesti niissä tapauksissa, joissa oli kyse lapsista. Näyttövaikeuksia olisi mahdollista helpottaa esimerkiksi ihmiskauppapykälän mallin mukaisella säännöksellä, jossa alaikäiseen kohdistuvan rikoksen täyttyminen ei riipu siitä, onko teon toteuttamisessa käytetty pakkoa tai hyväksikäytetty uhrin haavoittuvaa asemaa.

Rangaistavuuden alan tulisi kattaa oikeusjärjestelmän tunnustamien avioliittojen lisäksi myös epäviralliset avioliiton kaltaiset järjestelyt. Epävirallinen liitto voi vaikutuksiltaan olla puolisoille yhtä sitova ja velvoittava kuin siviilioikeudellisesti pätevä avioliitto, minkä lisäksi epävirallisten suhteiden jättäminen sääntelyn ulkopuolelle voisi johtaa lainsäädännön kiertämiseen suosimalla epävirallisia liittoja. Lain suojan olisi mahdollista ulottaa tällöin myös tilanteisiin, joissa epävirallisesta liitosta irtautuminen estetään. Myös GREVIO on todennut, että mikäli säännökset koskevat ainoastaan virallisesti solmittuja liittoja, osa pakkoavioliiton kohteeksi joutuneista voi jäädä vaille oikeudellista suojaa. Epävirallisten liittojen kriminalisointiin on päädytty mm. Ruotsissa ja Norjassa, joiden pykälämuotoiluissa on tältä osin yhteneväisyyttä. Laillisuusperiaatteen täyttävä sanamuoto vaatisi huolellista harkintaa, mutta näitä esimerkkejä olisi mahdollista käyttää viitteenä. Erityisesti Ruotsin avioliittoon pakottamista koskeva säännös tuo Hongin mukaan esille pakkoavioliittokäytännön yhteisöllisen aspektin.

Pakkoavioliiton määritelmän tulisi kattaa myös tilanteet, joissa alun perin vapaaehtoisesti solmitusta liitosta ei pääse pois. Pakkoavioliittotapaukset tulevat ilmi usein vasta, kun liittoa pyritään päättämään. On myös mahdollista, että alun perin vapaaehtoisesti solmittu liitto muuttuu tässä vaiheessa pakkoavioliitoksi, kun siitä irtautuminen tehdään mahdottomaksi. Lisäksi on mahdollista, että uhri kokee tavalla tai toisella suostuneensa avioliittoon, vaikka hänen valinnanmahdollisuuksiaan on rajoitettu voimakkaasti. On tärkeää, että tunnusmerkistön muotoilu tukee mahdollisuutta irtautua liitosta.

Istanbulin sopimus edellyttää erikseen kriminalisoitavaksi henkilön houkuttelun ulkomaille avioliittoon pakottamisen tarkoituksessa. Houkuttelu tulisi säätää rangaistavaksi erikseen. Istanbulin sopimuksen 41. artiklan mukaan myös houkuttelun yritys sekä avunanto siihen on kriminalisoitava, vaikka itse rikoksen täyttyminen ei toteutuisikaan. Tämä yleissopimuksen asettama sitova velvoite ei kaikissa tilanteissa täyty ratkaisuvaihtoehdossa, jossa houkuttelua ei ole kriminalisoitu erikseen, vaan se tulkitaan rangaistavaksi ihmiskauppana tai pakottamisena rangaistavaksi tulevan avioliittoon pakottamisen yrityksenä. Istanbulin sopimuksen on nähtävä myös edellyttävän yleisen syytteen alaisuutta sekä avioliittoon pakottamiselle että houkuttelulle.

Naisjärjestöjen Keskusliiton näkemyksen mukaan myös ehdotettu ihmiskauppasäännöksen täsmentäminen olisi parannus nykytilaan, mikäli erillisen rangaistussäännöksen säätäminen avioliittoon pakottamisesta ei ole mahdollista. Rikoslain ihmiskauppapykälän soveltaminen pakkoavioliittotapauksiin on nykyisellään haasteellista. Jotta kysymys olisi säännöksessä tarkoitusta ihmiskaupasta, tunnusmerkistön kaikkien kolmen osatekijän – keinojen, tekotavan ja tarkoituksen – on täytyttävä. Erityisen vaikeana on nähty tarkoituksellinen ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin saattamisen toteuttaminen, etenkin, kun teon tarkoituksen kohdalla tahallisuusvaatimus on korkea. Ihmiskauppasäännöksen täsmentämisen tältä osin tulisi tehdä selväksi, että avioliittoon pakottaminen itsessään on nähtävä ihmisarvoa loukkaavana olosuhteena ja itsessään rangaistavana tarkoituksena.

Samalla tulisi kuitenkin tarkastella koko ihmiskauppasäännöksen sanamuotoa ja varmistaa, että se mahdollistaa sekä pykälän laajemman tulkinnan ihmiskauppatilanteissa että pakkoavioliittotilanteiden tunnistamisen kaikissa tilanteissa. Tässä yhteydessä olisi tärkeää selvittää muun muassa, mitä muut ihmisarvoa loukkaavat olosuhteet voivat pitää sisällään. Pakkoavioliittotilanteissa vanhemmat tai sukulaiset voivat vilpittömästi uskoa toimivansa avioliittoon pakotetun parhaaksi, minkä ei pitäisi voida estää ihmiskaupan tunnusmerkkien tai esimerkiksi tahallisuusvaatimuksen täyttymistä. Kaikkiin pakkoavioliittotapauksiin ei myöskään liity kuljetusta tai rajat ylittävää liikkumista, jolloin toisen ottamisen määräysvaltaansa tulisi voida katsoa näissä tilanteissa täyttyvän tekotapana.

Arviomuistiossa tarkennuksessa esitetty muotoilu vaikuttaa kuitenkin epätarkoituksenmukaiselta. Ehdotettu muotoilu ”pakottamiseen avioliittoon / pakottaakseen hänet avioliittoon” tuottaisi käytännössä kaksoisvaatimuksen pakottamisen osalta, kun pakottamista vastaavat keinot on jo lueteltu pykälän ensimmäisessä momentissa. Sanamuodon tulisi olla ”saattamiseen” avioliittoon, kuten muidenkin tarkoitusta osoittavien osatekijöiden kohdalla. Myös tässä vaihtoehdossa on mahdollista ulottaa tunnusmerkistö kattamaan epäviralliset avioliitot sekä tilanteet, joissa alun perin vapaaehtoisesti solmittu liitto muuttuu pakkoavioliitoksi. Myös henkilön houkuttelu ulkomaille pakkoavioliittotarkoituksessa tulisi kriminalisoida erikseen, jotta Istanbulin sopimuksen vaatimukset houkuttelun ja avunannon rangaistavuudesta toteutuvat kaikissa tilanteissa.

Ihmiskauppasäännöksen täsmentämisen pykälämuotoiluissa tuleekin huomioida myös nämä tilanteet.

Pakkoavioliittojen lisäämistä pakottamissäännökseen erillisellä momentilla Naisjärjestöjen Keskusliitto ei näe toimivaksi vaihtoehdoksi. Ratkaisu edellyttäisi uutta, erillistä momenttia sekä avioliittoon pakottamisesta että ulkomaille houkuttelun kriminalisoinnista ja näiden rikosnimikkeiden säätämistä yleisen syytteen alaiseksi. Lisäksi tulisi vielä säätää yrityksen rangaistavuudesta Istanbulin sopimuksen 41. artiklan edellyttämällä tavalla. Ratkaisu vaatisi niin paljon erillISRatkaisuja, että se vastaisi käytännössä lähes erilliskriminalisointia, mutta jättäisi kuitenkin pakkoavioliiton määritelmän riippuvaiseksi pakottamispykälän muotoilusta. Hongin mukaan pakottamissäännöksen tunnusmerkistö on laadittu tavalla, joka käytännössä sulkee säännöksen soveltamisen pois useimmissa yhteisöllisen väkivallan tilanteissa. Liiton mielestä selvästi parempi ratkaisu on kokonaan erillinen sääntely.

## Muita huomioita

Naisjärjestöjen Keskusliitto pitää selvänä, että pakkoavioliittojen erilliskriminalisointi ei yksistään ratkaise avioliittoihin pakottamiseen liittyviä ongelmia. Niin kauan, kun uhrien tukipalvelut eivät ole kunnossa, on rikosoikeudellisen rangaistavuuden hyöty tekijästä riippuvaiselle uhrille vähäinen.

Ihmiskaupan uhrien auttaminen ja rikosprosessi on tällä hetkellä lainsäädännön ja sen soveltamisen kautta sidottu yhteen tavalla, joka on ongelmallista Suomea sitovan kansainvälisen ja EU-oikeuden valossa. Uhri saatetaan poistaa auttamisjärjestelmästä, jos esitutkinta päätetään aloittaa ihmiskauppanimikkeen sijaan rinnakkaisella rikosnimikkeellä, vaikka tuen tarve voi olla yhtäläinen. Viimeistään esitutkinnan lopettaminen, syyttämättäjättämisspätös tai syytteen nostaminen toisella rikosnimikkeellä päättävät tukijärjestelmän asiakkuuden riippumatta avun tarpeen jatkumisesta. Tuntematon tulevaisuus -selvityksen mukaan auttamisen rikosprosessikytkös näyttää vahvistuneen vuonna 2015 voimaan tulleiden lainmuutosten myötä. Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä tulisi irrottaa kokonaan rikosprosessista, ja avun saamisen tulee riippua ennen kaikkea uhrin kokemuksista ja tarpeista.

Kriminalisointi ei poista kaikkia näyttöongelmia, erityisesti tilanteessa, jossa henkilö ei halua oikeudellisia seuraamuksia perheelleen. Silloin on tärkeää henkilön näkemystä kuunnellen ja toimijuutta arvostaen löytää muita keinoja puuttua tilanteeseen. Rikosoikeudellisten keinojen lisäksi ja rinnalla on tärkeää tarkastella siviilioikeudellisia keinoja puuttua pakkoavioliittoihin sekä ennaltaehkäistä niitä.

Ihannetapauksessa kriminalisointia ja pakkoavioliiton oikeusvaikutusten poistamista valmisteltaisiin yhdessä eikä erillisinä kuten nyt, mutta vähintään esitysten yhteensovittaminen on välttämätöntä.

(1) "The term "forcing" refers to physical and psychological force where coercion or duress is employed."

Naisjärjestöjen Keskusliitto – Kvinnoorganisationernas Centralförbund ry

Eva Biaudet  
puheenjohtaja

Terhi Heinilä  
pääsihteeri

Lisätietoja:

Terhi Heinilä, pääsihteeri, Naisjärjestöjen Keskusliitto, puh. 040 530 5544,  
terhi.heinila@naisjarjestot.fi

Merja Kähkönen, vaikuttamisen suunnittelija, Naisjärjestöjen Keskusliitto, puh. 050 546 6688,  
merja.kahkonen@naisjarjestot.fi

Naisjärjestöjen Keskusliitto – Kvinnoorganisationernas Centralförbund ry on vuonna 1911 perustettu sukupuolten tasa-arvoa edistävien naisjärjestöjen kattojärjestö, johon kuuluu 71 jäsenjärjestöä ja yhteensä noin 400 000 jäsentä. Naisjärjestöjen Keskusliiton tavoitteena on naisten aseman, sukupuolten tasa-arvon ja tyttöjen ja naisten oikeuksien edistäminen.

Heinilä Terhi  
Naisjärjestöjen Keskusliitto